

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ЗАКЛАДІ

Опалюк Т. Л. Соціально-психологічні аспекти адаптації студентів до навчання у вищому педагогічному закладі. У даній статті розкрито соціальні та психологічні аспекти адаптації студентів майбутніх вчителів до навчання професії в умовах вищого навчального закладу. В основі проблеми забезпечення безконфліктності адаптивного періоду навчання студентів лежить суперечність між системою загальноосвітньої підготовки школяра та системою професійного становлення майбутнього вчителя в умовах університетської освіти. Ідеться про комплекс змін, які визначають особливості освітніх систем (а відповідно й освітніх просторів) різних рівнів. Тому правомірно, що адаптаційні процеси розглядаються у поєднанні різних аспектів: психологічного, соціального, професійно-педагогічного.

Майбутній учитель у процесі професійного становлення має навчитися швидко адаптуватися до потенційно можливих навчальних і професійно-педагогічних ситуацій. Проблема реалізації адаптивної функції навчання набуває особливої актуальності на етапі кардинальних змін у системі вищої педагогічної освіти та потребує адекватної інтерпретації в контексті створення ефективних умов їх практичної реалізації. Питання розвитку адаптивних можливостей студентів, що забезпечують їх здатність до професійного самотворення, оперативного реагування на зміни у професійній діяльності, потребує оновленого свідомого осмислення. Концепція та технології навчання мають бути адекватними завданням зовсім іншого рівня складності та значущості, тобто такими, що в оптимальному режимі могли б забезпечити оптимізацію адаптивної функції навчання у процесі професійної підготовки студентів. Фактично йдеться про адаптацію студента до нової соціальної ролі, освітнього середовища з якісно новими характеристиками.

Ключові слова: адаптація, адаптаційні процеси, соціальна адаптація, психологічна адаптація, студент, педагог, педагогічна діяльність, професія.

Опалюк Т. Л. Социально-психологические аспекты адаптации студентов к обучению в высшем педагогическом заведении. В данной статье раскрыты социальные и психологические аспекты адаптации студентов будущих учителей к профессии в условиях высшего учебного заведения. В основе проблемы обеспечения бесконфликтности адаптивного периода обучения студентов лежит противоречие между системой общеобразовательной подготовки школьника и системой профессионального становления будущего учителя в условиях университетского образования. Речь идет о комплексе изменений, которые определяют особенности образовательных систем (а соответственно и образовательных пространств) различных уровней. Поэтому правомерно, что адаптационные процессы рассматриваются в сочетании разных аспектов: психологического, социального, профессионально-педагогического.

Будущий учитель в процессе профессионального становления должен научиться быстро адаптироваться к потенциально возможным учебным и профессионально-педагогическим ситуациям. Проблема реализации адаптивной функции обучения приобретает особую актуальность на этапе кардинальных изменений в системе высшего педагогического образования и требует адекватной интерпретации в контексте создания эффективных условий их практической реализации. Вопросы развития адаптивных возможностей студентов, обеспечивающих их способность к профессиональному самосозиданию, оперативному реагированию на изменения в профессиональной деятельности, требует обновленного сознательного осмысления. Концепция и технологии обучения должны быть адекватными к задачам совсем другого уровня сложности и значимости, то есть такими, что в оптимальном режиме могли бы обеспечить оптимизацию адаптивной функции обучения в процессе профессиональной подготовки студентов. Фактически речь идет об адаптации студента к новой социальной роли, образовательной среды с качественно новыми характеристиками.

Ключевые слова: адаптация, адаптационные процессы, социальная адаптация, психологическая адаптация, студент, педагог, педагогическая деятельность, профессия.

З більш ніж тридцяти тисяч існуючих в даний час професій, педагогічна професія відноситься до найбільш давніх. Саме допомогу дорослих дітям, передача їм необхідних знань про навколишній світ, навчання умінням, необхідним для подальшого життя, з'явилися прообразом педагогічної діяльності, яка стала згодом справою спеціально підготовлених людей, тобто професією. Педагогічна професія має величезне значення в суспільстві, так як всі інші види праці освоюються в ході спеціально організованої цілеспрямованої педагогічної діяльності.

Педагогічна спеціальність – вид діяльності, що характеризується сукупністю знань, умінь і навичок, набутих в результаті освіти і забезпечують постановку і вирішення певного класу професійно-педагогічних завдань відповідно до присвоєної кваліфікації. Попри всі відмінності педагогічних спеціальностей (шкільний учитель, педагог-психолог, соціальний педагог, педагог початкової освіти, викладач коледжу, вузу, інституту підвищення кваліфікації, майстер виробничого навчання тощо) у них є спільна мета, властива педагогічній діяльності – приєднання людини до цінностей культури, трансляція знань, передача досвіду минулих поколінь.

Згідно з відомою класифікацією професій за предметом праці, що була запропонована Є. А. Клімовим [3], професія педагога відноситься до групи «людина-людина». Мета педагогічної праці – виховання, навчання, розвиток особистості, а основний зміст – взаємини з людьми. Як і кожна спеціальність, педагогічна професія має свої особливості:

1. Спадкоємно-перспективний характер діяльності педагога. Володіючи досвідом минулих поколінь, педагог повинен добре орієнтуватися в сучасному житті і проектувати розвиток особистості на перспективу, спираючись на контури майбутнього життя.

2. «Об'єктом» педагогічної діяльності є вихованець або група учнів, які, водночас, є суб'єктами власної діяльності, а отже, мають свої потреби, цілі, мотиви, інтереси, цінності тощо, які регулюють їх діяльність і поведінку. Взаємодія між педагогом і учнями має двосторонній характер, не є суб'єкт-об'єктною, а має суб'єкт-суб'єктну природу.

3. Педагогічна діяльність має колективний характер, так як важко виокремити внесок кожного педагога, сім'ї в процес і результат освіти вихованця. У педагогіці існує поняття сукупного суб'єкта педагогічної діяльності (наприклад, педагогічний колектив освітнього закладу).

4. Професійна діяльність педагога є складним психологічним феноменом. Вона проходить у природному та соціальному середовищі, яка, представляє потужний, найчастіше некерований фактор розвитку вихованців. Педагогу доводиться вести пошук сприятливих впливів середовища, використовуючи їх у своїй роботі, і «долати» несприятливі впливи, враховуючи індивідуально-особистісні якості учнів.

5. Педагогічна діяльність має носити творчий характер. Ця особливість впливає з постійного вивчення і оцінки педагогічної ситуації. Педагог коригує свої дії, шукає нові шляхи вирішення педагогічних завдань, опановує нові педагогічні технології, створює свою власну педагогічну систему. У педагогічній професії не обійтися без таких якостей творчої особистості, як ініціативність, самостійність, прагнення до пізнання нового, спостережливість, оригінальність тощо.

6. Гуманістичний характер професії педагога впливає з мети педагогічної професії – розвитку особистості вихованця, його

неповторної індивідуальності. Гуманістичність педагогічної професії знаходить вираз у таких якостях педагога, як повага особистості дитини, віра у можливість дитини, довіра до нього, любов до людей, бажання допомогти їм у складних життєвих ситуаціях; щедрість душі педагога, високий рівень його емоційної культури.

7. Віддаленість за часом результатів педагогічної діяльності. Яким став його учень у дорослому житті, чи виправдав надії, вчитель дізнається багато років по тому.

8. Безперервна освіта. Учитель повинен постійно вчитися, поповнюючи свої знання та удосконалюючи свою майстерність.

Отже, узагальнююча характеристика «ідеального» педагога може бути представлена наступними якостями: висока громадянська відповідальність і соціальна активність; любов до дітей, гуманістична спрямованість; духовна культура, інтелігентність; особистісна стійкість, авторитетність, лідерські якості, комунікативна гнучкість, емпатія, рефлексивність, толерантність; інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень, високий професіоналізм; фізичне, психічне здоров'я, професійна працездатність; потреба і готовність до постійного самоосвіти.

Дослідження проблеми адаптації у процесі професійного становлення майбутнього вчителя потребує інтеграції напрацювань різних галузей наукових знань. Відповідно до складності та поліфункціональності адаптаційних процесів, що реалізуються в різних сферах життєдіяльності людини, виділяють різні види адаптації: психологічну, соціальну, дидактичну, методичну, наукову, специфічну, виховну, біологічну, фізіологічну, економічну, побутову, політичну, правову, етнічну і т.п.

Здатність до формування та зміни соціального середовища є також значущою складовою професійної компетентності й особистісної адаптивності майбутнього вчителя, оскільки він є головним суб'єктом його творення у процесі організації навчальної діяльності учнів на уроці.

Актуальність проблем соціальної адаптації визначається безпосереднім впливом якості освітнього середовища загалом, психологічного мікроклімату, що супроводжує процес навчання зокрема, на сам процес та його результативність. Зрозуміло, що так само важливою є й зворотна залежність: продуктивність навчальної діяльності визначною мірою детермінує якість освітнього середовища, психологічного мікроклімату. Окрім того, здатність учителя адаптуватись до різних умов навчального й соціального середовища та адаптивні можливості навчання є професійно значущою компетенцією, оскільки постійна змінюваність умов педагогічної діяльності, їх пряма залежність від суб'єктів діяльності (інтерактивність), є однією з базових ознак сучасної концепції освіти.

Психологічний аспект адаптації має відношення до функціонування особистості в соціумі у відповідності до його норм і вимог, а також згідно з потребами, мотивами та інтересами самої особистості. Основним проявом психологічної адаптації вважається взаємодія особистості з оточенням та її діяльнісна активність. Стосовно системи професійної підготовки студента, високий рівень психологічної адаптивності визначається безконфліктністю педагогічного процесу, гармонізацією взаємовідносин студента з викладачем, між студентами, формуючи ситуацію взаєморозуміння, продуктивної взаємодії, наявність позитивного мікроклімату під час навчальної діяльності, що продукує позитивні переживання, а також оптимальні можливості для успішного навчання, самореалізації.

У структурі психологічної адаптації актуальність представляють такі її складові як: особливості перебігу психічних процесів студента, ціннісні орієнтації студентів, індивідуально-типологічні особливості студентів, особливості системи взаємовідносин з викладачами, іншими студентами, групою, освітнє мікросередовище, мікроклімат під час проведення навчальних занять та ін.

Вибір професії, тобто, майбутньої діяльності – основа самоствердження людини в суспільстві: ким бути, до якої соціальної групи належати, де і з ким працювати, який стиль життя обрати. Факт вступу до вищого навчального закладу зміцнює віру молодій людині у власні сили і здібності, народжує надії на плідне і цікаве життя. Центральним новоутворенням цього періоду стає не лише особистісне самовизначення, але й професійне. Самовизначення пов'язане зі спрямованістю на майбутнє, якісно іншим сприйманням часу, коли сьогодення постійно співвідноситься з майбутнім, оцінюється з позицій майбутнього. Нове сприймання часу позитивно впливає на формування особистості при наявності цілей і впевненості в собі, у своїх можливостях і силах. Роки перебування у вищій школі є важливим етапом становлення особистості. За рахунок переробки накопиченого попереднього індивідуального досвіду відбуваються якісні зміни. Набуває найбільшої виразності та сформованості лінія комунікативно-особистісного розвитку, лінія діяльнісного і рольового розвитку, лінія розвитку психічних і пізнавальних процесів. У цей період розкриваються потенційні можливості, удосконалюється інтелект, набувається професія. Становлення спеціаліста в процесі навчання в вищому навчальному закладі включає в себе не лише здобуття певних знань, умінь і навичок. На протязі навчання формуються інтереси, установки, ціннісні орієнтації та спеціальні навички, що необхідні для подальшої роботи, здійснюється соціалізація спеціаліста. На цей процес впливають індивідуально-типологічні особливості особистості, типові психологічні реакції індивідуума і, тісно пов'язаний з цими чинниками, характер взаємодії особистості з соціальним оточенням.

Слово «студент» у перекладі з латини означає: «той, хто наполегливо опановує знання». Як людину певного віку і образу життя, студента можна охарактеризувати з деяких боків:

а) з біологічного, як індивіда, що має індивідуальні психофізіологічні характеристики (тип ВНД, індивідуальні конституційні особливості, тощо);

б) з психологічного, котрий представляє собою єдність психічних процесів, станів і властивостей особистості. Головними психологічними детермінантами стають темперамент, характер, здібності та психологічна направленість особистості, яка впливають на перебіг психічних процесів та становлення особистості;

в) з соціального, в якому студент уособлює суспільні відносини, якості, що притаманні певній соціальній групі.

Порівняно з іншими періодами життя, в молодому віці відмічаються найвища швидкість психічних процесів (пам'яті, уваги), розумових операцій. Студентський вік характеризується досягненням «пікових» результатів, котрі базуються на попередніх етапах розвитку біологічного, психологічного і соціального. Якщо характеризувати студента як особистість 17-25 років, то потрібно відмітити високу активність розвитку моральних і естетичних потреб, становлення і стабілізацію характеру, оволодіння певним комплексом ролей дорослої людини. З цим періодом життя пов'язаний початок «економічної активності» особистості, початок праці, створення сім'ї тощо. Педагоги та психологи виділяють цей вік як центральний період у становленні характеру, інтелекту, творчої уяви, художніх здібностей, яке пов'язане з трансформацією мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, а також з інтенсивним формуванням здібностей і навичок у зв'язку з оволодінням майбутньою професією.

Час навчання у вищому навчальному закладі співпадає з другим періодом юності, або першим періодом зрілості, якому притаманні складність перебігу психічних процесів і становлення особистісних якостей. Характерною ознакою розвитку цього віку є суттєве посилення свідомих мотивів діяльності, стрімко розвиваються якості, яких не вистачало у підлітковому віці – наполегливість, самостійність, ініціативність, здатність керувати власними емоціями. Підвищується цікавість до моральних і ціннісних аспектів життя, таких як обов'язок, кохання, цілі, смисл життя тощо. У дослідженнях психологів, присвячених проблематиці студентського віку, відмічається, що поряд з оптимумом розвитку інтелектуальних і фізичних можливостей молоді людини, існують протиріччя внутрішнього світу, складності у пошуку власної унікальності, прагнення стати яскравою, висококультурною особистістю. Нерідко мають місце «ножиці» між можливостями і дійсною реалізацією, а утворені ілюзії «легкості результату» заважають реалістичному формуванню самооцінки та самоефективності в

діяльності. За слушним висловом Б. Г. Ананьєва: «Особистісні перебудови завжди пов'язані з віково-статевими та індивідуально-психологічними змінами. Ці суперечливі зв'язки особливо проявляють себе в динаміці структури потреб, установок, інтересів, у загальній мотивації поведінки, ціннісних орієнтаціях особистості» [1, с. 174]. Юність – пора самоаналізу і становлення самооцінки. Самооцінка формується шляхом порівняння реального і ідеального «Я». Недостатність цілепокладання, усвідомленості власної позиції приводять до уповільнення процесу самовизначення та становлення.

Е. Еріксон вважає, що в юнацькому віці всі переживання молодого людини будуються навколо кризи ідентичності, яка складається з низки соціальних і особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень. Якщо не вдається успішно пройти складні етапи випробувань, то формується неадекватна ідентичність, розвиток якої може відбуватися в таких напрямках: уникання психологічної інтимності, тілесних міжособистісних стосунків; неадекватне відчуття часу, нездатність будувати життєві плани, страх дорослішання; недостатня мобілізація внутрішніх ресурсів, відсутність генеральної лінії в діяльності; формування «негативної ідентичності», відмова від самовизначення, вибір негативізму.

Отже, студентський вік, за висловом Б. Г. Ананьєва, являє собою сенситивний період розвитку соціопотенцій людини. Вища освіта суттєвим чином впливає на розвиток особистості. За позитивного перебігу подій у студентів відбувається розвиток усіх рівнів психіки. Вони визначають направленість інтересів, формують склад мислення, що характеризує професійну направленість особистості. Для успішного навчання у вищому навчальному закладі необхідні високий рівень розвитку психічних процесів, зокрема уваги, уяви, мислення, пам'яті, також розвиток емоційних, інтелектуальних і творчих здібностей. У різних ВНЗ вимоги можуть відрізнятися, виходячи з професійної направленості. Так, наприклад, для успішного оволодіння гуманітарними професіями (до яких віднесена педагогічна спеціальність) людині необхідно мати високий рівень розвитку вербального інтелекту. Гуманітарна спрямованість особистості характеризується широким світоглядом, ерудованістю, вільним володінням мовою та мовними засобами, який необхідно доцільно використовувати, здатність співвідносити конкретні та абстрактні поняття, мати, в цілому, високо розвинуту абстрактність та опосередкованість мислення.

Необхідними умовами успішної діяльності студента є засвоєння особливостей викладання у вищій школі, що усуває відчуття внутрішнього дискомфорту та блокує можливі конфлікти з середовищем. Протягом початкових курсів складається студентський колектив, формуються навички і уміння раціональної організації розумової діяльності, усвідомлюється правильність вибору професії,

випрацьовується оптимальний режим навчання, підготовки, відпочинку. Також важливим аспектом є кристалізація типу самоосвіти та самовиховання, професійно значущих якостей особистості.

Розуміння самовизначення і адаптації як процесу, спрямованого не в «середину» особистості, а «назовні», розвинуто в роботах Г. О. Балла, І. С. Кона та ін. У даних працях зазначається, що розвиток і вибір індивідуальних стратегій відбувається у соціальній ситуації, а точніше, з формуванням та розвитком адаптивних можливостей особистості. Тому йдеться саме про активну соціально-психологічну адаптацію [2; 4].

Аналізуючи наукову базу з проблематики адаптації, ми проаналізували взаємозв'язок даного процесу зі становленням суб'єктної активності, процесом самовизначення і адаптивною активністю. Так як вищезазначені фактори становлення адаптивної функції формуються та опосередковуються в процесі діяльності, то слід зазначити, що саме навчальна діяльність стає тим вирішальним фактором, котрий віддзеркалює адаптивні процеси студентів.

Отже, професійна підготовка фахівця-педагога до майбутньої діяльності має готувати та адаптувати студента як професійно так і психологічно протягом навчання у вищому навчальному закладі. Встановлено, що адаптивний процес має складний перебіг протягом університетського навчання, та викликає різні наслідки його проходження. Тому процес адаптації є першочерговим предметом наукового розгляду, оскільки всі вищезазначені завдання необхідно вирішувати у єдності освітньої, виховної та розвиваючої функції навчання. Адаптація є складною багатоплановою проблемою. Підвищення адаптивних можливостей лежить у площині усвідомлення власних можливостей і визнання себе, з одного боку, і у підвищенні ефективності навчальної діяльності – з іншого.

Проблема адаптаційних процесів є настільки широкою й багатоаспектною, що вона торкається будь-яких змін освітньої ситуації, коли йдеться про радикальні зміни, які безпосередньо стосуються базової освітньої формули. Зокрема, науковці, які займаються проблемами мотивації професійної підготовки та професійної діяльності, професійного вигорання, самоосвіти педагога, психолого-педагогічних особливостей підготовки й виховання вчителів, розвитку педагогічних здібностей тощо, неодмінно досліджують адаптивний аспект змін будь-яких процесів (часткових чи сутнісних), оскільки вони мають дати відповідь на питання, наскільки ці зміни «приживуться» в існуючих педагогічних реаліях, наскільки суб'єкти освітньої системи зможуть до них адаптуватись, забезпечуючи вищу якість процесу. Недооцінювання значущості адаптаційного процесу закономірно позначиться на його загальній результативності, і, як показує практика програмування та реалізації інноваційних процесів у нашій державі, це може спричинити негативні наслідки, що призведуть до загального зниження якості освіти, а в

суб'єктів змін породжують зневіру, розчарування, песимізм, а значить і негативне ставлення до інновацій будь-якого рівня.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
2. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Георгий Алексеевич Балл // Вопросы психологии. – 1989. – №1. – С. 92-100.
3. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Евгений Александрович Климов. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 512 с.
4. Кон И. С. Психология ранней юности / Игорь Семенович Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
5. Сидтикова Д. Ш. К вопросу об уровне подготовленности старшеклассников к учебе в вузе / Д. Ш. Ситдикова // Вопросы вузовской педагогики и психологии. – Казань, 1973. – С. 14-19.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Anan'ev B. G. O problemah sovremennogo chelovekoznan'ya / Borys Gerasimovych Anan'ev. – SPb.: Pyter, 2001. – 272 s.
2. Ball G. A. Ponjatye adaptacyy u ego znachenye dlja psyhologyy lychnosti / Georgyj Alekseevych Ball // Voprosy psyhologyy. – 1989. – №1. – S. 92-100.
3. Klymov E. A. Psyhologyja professyonal'nogo samoopredelen'ya / Evgenyj Aleksandrovych Klymov. – Rostov n/D.: Fenyks, 1996. – 512 s.
4. Kon Y. S. Psyhologyja rannej junosty / Ygor' Semenovych Kon. – M.: Prosveshhenye, 1989. – 254 s.
5. Sydykova D. Sh. K voprosu ob urovne podgotovlennosty starsheklassnykov k uchebe v vuze / D. Sh. Sydykova // Voprosy vuzovskoj pedagogiky u psyhologyy. – Kazan', 1973. – S. 14-19.

Opalyuck T. L. Social and psychological aspects of students' adaptation to studying in higher pedagogical institution. This article describes the social and psychological aspects of student's adaptation as future teachers to the profession in terms of higher education. The core of the problem of ensuring conflict-free adaptive period of study is the contradiction between the system of general education preparation of the student and the system of professional formation of the future teacher in the conditions of university education. It is about the set of changes which determine the features of educational systems (and therefore educational spaces) at different levels. So it is evidently why the adaptation processes are considered in the combination of different aspects: psychological, social, pedagogical.

Future teacher should learn to adapt quickly to possible educational and pedagogical situations in the process of professional formation. The problem

of adaptive learning function's realization is of particular relevance at the stage of fundamental changes in the system of higher pedagogical education and requires adequate interpretation in the context of creating effective conditions for their practical implementation. The development of students' adaptive abilities, which provide them with the capacity for professional self-actualization and prompt response to changes in professional activity, requires an updated conscious reflection. The concept and technology of studying should correspond to the tasks of the entirely different level of complexity and importance, so that they could enhance the optimization of the adaptive learning functions in the process of professional students' training in the optimal regime. In fact, students should adapt to the new social role and educational environment with new qualitative characteristics.

Key words: adaptation, adaptation processes, social adaptation, psychological adaptation, student, teacher, pedagogical activity, profession.

Отримано 21.04.2015 р.

УДК 37.013.42

О. В. Пожидаєва
pozhydaieva@ukr.net

ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Пожидаєва О. В. Професійна соціалізація майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу. У статті розкрито сутність професійної соціалізації майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу. Проаналізовано різні наукові підходи щодо визначення поняття «професійна соціалізація».

Вищий навчальний заклад визначено як важливий інститут професійної соціалізації особистості студента. Обґрунтовано етапи професійної соціалізації майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу. Охарактеризовано основні чинники (індивідуально-особистісні характеристики, освітньо-професійний зміст, соціально-професійна орієнтованість), що впливають на процес професійної соціалізації майбутніх соціальних педагогів в умовах вищого навчального закладу. Отже, вищий навчальний заклад представлено як середовище, в якому майбутні соціальні педагоги адаптуються до умов,